

POSTAVA MILANA RASTISLAVA ŠTEFÁNICA V TELEVÍZNEJ A ROZHLASOVEJ TVORBE

DAGMAR INŠTITORISOVÁ

Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra

Abstrakt: Štúdia sa zaoberá televíznymi a rozhlasovými umeleckými, dokumentárnymi a reportážnymi programami, ktoré sú tematicky viazané na historickú osobnosť Milana Rastislava Štefánika. Základom analýzy sú televízne a rozhlasové nahrávky z archívu RTVS, Slovenského filmového ústavu v Bratislave a dva dokumentárne filmové diely spoločnosti Kanimex.¹ Rozbor je zameraný na formu ich umeleckého spracovania, a tiež na analýzu spôsobu, akým je osobnosť M. R. Štefánika zobrazovaná. V závere sú zistené poznatky o spôsobe interpretácie jeho osobnosti sumarizované do modelu audiovizuálnej a audiálnej historickej postavy.

Kľúčové slová: Milan Rastislav Štefánik, postava, televízna tvorba, rozhlasová tvorba, znaky

Osobnosť Milana Rastislava Štefánika predstavuje už od čias jeho tragického skonu vďačný námet pre rôzne umelecké druhy a formy. Do dnešných dní vznikol nielen rad odborných publikácií, ale aj literárnych, výtvarných a dramatických diel. V súčasnosti záujem o Milana Rastislava Štefánika narastá vo všetkých smeroch. Veľa aktivít v súvislosti s jeho osobou bolo realizovaných vďaka Spoločnosti M. R. Štefánika², ktorá od roku 1990 pôsobí v Brezovej pod Bradlom a vydáva vlastný časopis *Bradlo*, či vďaka Nadácii Milana Rastislava Štefánika³, ktorá bola založená v roku 1992, ale aj vďaka ďalším spolkom, organizáciám a jednotlivcom.

Dramatické umenia a Milan Rastislav Štefánik⁴

Pre dramatické umenia – z nich najmä pre divadelné – je osobnosť Milana Rastislava Štefánika inšpiratívnou témou. Už zanedlho po Štefánikovom úmrtí začalo vznikať na Slovensku, ale i v Čechách, množstvo žánrovo rozmanitých hier. Nájdeme medzi nimi školské, životopisné aj oslavné hry, komédie, drámy, tragédie, pásma poézie, operné či tanečné libretá atď. Prvé scényky venované Štefánikovi sa čoskoro po jeho smrti uviedli v rámci benefičných predstavení v Trnave. Medzi hlavných trnavských organizátorov a iniciátorov rôznych osláv na Štefánikovu počesť patrili vtedajší významný slovenský ochotnícky divadelník, spisovateľ a vydavateľ divadelných hier Ferko Urbánek. Vydal niekoľko životopisných hier o Štefánikovi a aj sám ho spomínal vo svojich hrách, napr. v *Hriešnici* (1930) a *Za slobodu* (1934).

¹ Ďakujem PhDr. Pavlovi Kanisovi, CSC. za obsahle a inšpirujúce informácie o príprave dokumentárnych filmov o M. R. Štefánikovi, a tiež Mgr. Richardovi Kováčikovi, PhD. za pomoc pri vyhľadávaní filmov v archíve Slovenského filmového ústavu.

² Viac na <http://www.mrstefanik.sk>.

³ Viac na <http://www.nadaciamsr.sk>.

⁴ Keďže táto sub téma nie je bezprostredným predmetom záujmu štúdie, podkapitola je len veľmi stručným náhľadom do problematiky.

Prvý dramatický text s témou osobnosti M. R. Štefánika je datovaný rokom 1922. Ide o dramatický fragment z Urbánkovej hry *Za slobodu* s témou legionárov, ktorý bol súčasťou slávnostného programu v roku 1922, usporiadaného na počesť Štefánikovho tragického skonu.⁵ Po ňom sa nadhlo posledným dramatickým textom, vytvoreným do roku 1989, stala klérofašisticky ladená hra pre deti *Zázračný kvet* od Jozefa Priechodského z roku 1944.⁶ Nepriaznivá situácia ohľadne vzniku nových divadelných dramatických textov a/alebo divadelných inscenácií bola spôsobená tým, že sa osobnosť M. R. Štefánika začala po skončení 2. svetovej vojny zámerne vytláčať z verejného života. Problematický vzťah k nemu však existoval už v období po 1. svetovej vojne či počas vojnového Slovenského štátu.

Ak nerátame hry a inscenácie o Jurovi Jánošíkovi, tak po roku 1989 patrí osobnosť Milana Rastislava Štefánika opäť k umelecky najreflektovanejším postavám z našich dejín. Prvým dramatickým dielom s touto témou bola opera Mareka Piačeka *Posledný let* (s podtitulom *Dvanásť podhládov na M. R. Š.*), ktorú v roku 2001 pod režijným vedením Dušana Vicena naštudovalo bratislavské Združenie pre súčasnú operu. Mala viac filozofujúci než biografický charakter. Nasledovali *Generál* (s podtitulom *Pribeh malého veľkého muža*) – hra s pesničkami od Stanislava Štepku z roku 2004, uvedená v roku 2009 súborom Radošinského naivného divadla v réžii Ondreja Špišáka, a multimediálne tanečné divadlo *M. R. Štefánik*, ktoré v roku 2009 režijne pripravil Ondrej Šoth v Štátnom divadle Košice. V júni 2017 k nim pribudla činoherná inscenácia hry Evy Borušovičovej s názvom *Štefánik – slnko v zatmení*, ktorá vznikla v jej režijnom naštudovaní v Divadle Andreja Bagara v Nitre.

Slovenská filmová a televízna tvorba a Milan Rastislav Štefánik

Na rozdiel od divadelnej tvorby, na Slovensku doposiaľ nevznikol hraný krátky ani celovečerný umelecký film, ktorý by sa zaoberal Štefánikovým životom. Približne od roku 2014 však na jeho prípravách pracuje režisérka Mariana Čengel-Solčanská. O čosi lepšia je situácia v televíznej tvorbe. Hoci i tu chýba celovečerný hraný film, v celkovom počte desať televíznych programov s tematikou „Štefánik“, ktoré sú uložené v archíve RTVS, nájdeme pomerne bohatú škálu foriem: dokumentárne filmy, medailóny, dokumentárne relácie, umelecké, polohrané dokumenty a reportáže.⁷

K najstarším dokumentom patrí nemý, takmer 25-minútový filmový záznam z pohrebu M. R. Štefánika z roku 1919 s názvom *Milan Rastislav Štefánik – pohreb*,

⁵ Program bol slávnostnou spomienkou na výročie Štefánikovej tragickej smrti, ktorú Ferko Urbánek spoluorganizoval ako predseda Slovenskej národnej jednoty. Súčasťou predstavenia bol aj živý obraz. Slávnosť sa konala v Trnavskom mestskom divadle. Viac pozri MACHO, Peter. K vzniku Štefánikovho pomníka v Trnave. In ČAPLOVIČ, Miloslav – FERENČUHOVÁ, Bohumila – STANOVÁ, Mária (eds.). *Milan Rastislav Štefánik v zrkadle prameňov a najnovších poznatkov*. Bratislava : Vojenský historický ústav, Historický ústav SAV Bratislava, Slovenský národný archív Bratislava, 2010, s. 242 – 243. ISBN 978-80-970434-07.

⁶ PRIECHODSKÝ, Jozef. *Zázračný kvet : detská hra v troch dejstvách : k pamiatke Dr. Milana R. Štefánika*. Liptovský Sv. Mikuláš : n. vl., 1944.

⁷ Základom analýzy sú televízne a rozhlasové nahrávky z archívu RTVS Bratislava, Slovenského filmového ústavu a dva dokumentárne filmové diely v autorstve Pavla Kanisa. Nebudeme sa zaoberať dokumentárnym filmom *Letný špeciál* (2013) spracúvajúcim tému leteckého dňa vo Vajnoroch v roku 1947, pretože sa v ňom nachádza iba jeden záber na slávnosť pri Mohyle Milana Rastislava Štefánika na Bradle, ani reportáži *Bradlo – 50. výročie smrti gen. M. R. Štefánika*, ktorá obsahuje záznam prejavu predsedu vlády Samuela Faltána z 3. 5. 1969.

v ktorom sú v titulkoch zobrazené najdôležitejšie časti z prejavov zúčastnených štátnikov. Ukážky z tohto dokumentu sa využívajú aj v iných televíznych dokumentoch, v ktorých majú spomienkovú či dobovú atmosférotvornú funkciu. Aj ostatné snímky archivované v RTS majú zväčša spomienkovú, informatívnu, adoračnú či historicko-vzdelávaciu funkciu: ich druhový a žánrový rozsah je omnoho užší než v divadelnej tvorbe. Rovnaké konštatovanie platí tiež pre rozhlasové programy.

Najvecnejšie koncipovaný je dokumentárny film *M. R. Štefánik* (réžia Štefan Kamenický, premiéra 3. 5. 1969). Jadro filmu predstavujú spomienky historika Michala Dzvoníka a jedného zo životopiscov M. R. Štefánika, Štefana Štvrteckého. Dokument obsahuje aj pomerne dlhú filmovú spomienku Štefánikovej snúbenice grófkgy Giuliany Benzoní. Komentár k filmu interpretuje herec Ladislav Chudík.

Dokumentárny film autora Milana Varšíka *Kto bol Štefánik* (réžia Ján Chlebík, premiéra 13. 4. 1984) má charakter poloportrétu. Začína sa typicky výchovne – anketou, v ktorej sa obyvatelia Košarísk vyjadrujú k osobnosti Štefánika, pričom hlavnou úlohou ankety je zistiť, aké majú o ňom vedomosti. Dokument následne obsahuje pomerne podrobný pohľad do Štefánikovho profesionálneho i súkromného života. Autenticnosť výrazu sa dosahuje využitím veľkej škály dobových archiválií. Nechýba ani adoračná spomienková báseň, často využívaná tiež v rozhlasových formách, *Na Bradle záдумčivom* od Andreja Sládkoviča. Touto básňou sa dokument začína i končí. Divákov sprevádzajú životom Štefánika dvaja komentátori (ich mená nie sú uvedené ani v záverečných titulkoch, ani v materiáloch uložených v rozhlasovom archíve). Dokumentu dodávajú umelecký rozmer dvaja interpreti: báseň recituje Leopold Haverl a listy číta Karol Machata. V dokumente boli využité i dobové filmové záznamy a fotografie, napr. zábery z pohrebu M. R. Štefánika, zábery z 1. svetovej vojny, záber na Tomáša G. Masaryka sediaceho vo vlaku, fotografie z čias Štefánikovho pôsobenia v spolku Detvan, fotografie z pozorovania hviezd či z výstupov na Mont Blanc vedených Štefánikom, ako aj ukážky z jeho bohatej korešpondencie, ktoré boli vo filme priradované k základnej životopisnej línii v chronologickom slede.

Umelecký rozmer vniesli tvorcovia aj do dokumentárneho filmu Štefana Štvrteckého *Milan Rastislav Štefánik* (réžia Gejza Kendy, výroba 1988, premiéra 4. 5. 2009). Jedným z komentátorov bol herec Pavol Mikulík. Spôsob natočenia tohto filmu je autenticko-dokumentárny a v porovnaní so snímkou *Na Bradle záдумčivom* sa väčšmi zameriava na obdobie formovania prvej Československej republiky a na vojenskú minulosť M. R. Štefánika.

V roku 1990 vznikol krátky dokument s názvom *História pamätnej tabule* (režisér nezistený), venovaný rekonštrukcii tzv. malej mohyly v Ivanke pri Dunaji, stojacej na mieste havárie Štefánikovho lietadla. Dokument je zaujímavý tým, že o zlom stave pamätníku a dôvodoch na jeho rekonštrukciu rozpráva aj členka ochotníckeho súboru v Ivanke pri Dunaji.⁸ Spomína, ako členovia súboru pomáhali pomník rozoberať, čistili ho atď. Dokument predstavuje jednu z mála zachovaných relácií, v ktorých sa hovorí o negatívnom posudzovaní M. R. Štefánika v päťdesiatych rokoch, keď bol prezentovaný ako agent imperializmu, zapredanec a pod.⁹

⁸ V dokumente nie je uvedené meno respondentky.

⁹ Konkrétne príklady nájdeme v našej histórii, samozrejme, omnoho viac. V období vojnového Slovenského štátu či po roku 1948 sa odstraňovali alebo ničili Štefánikove sochy, premenúvali sa ulice, mazali obrazy atď., z dôvodu čoho už časť artefaktov venovaných jeho osobnosti neexistuje. Napr. Štefánikovu

Osobitné postavenie medzi televíznymi programami má krátky, šesťminútový polohraný umelecký dokument¹⁰ scenáristu a režiséra Martina Plcha s názvom *Milan Rastislav Štefánik* (premiéra 22. 7. 1990). Obsahuje tri inscenované (hrané) vstupy mladého muža, aktívneho účastníka Nežnej revolúcie, ktorého stvárňuje herec Vladimír Hajdu. Herec recituje verše Pavla Országha Hviezdoslava, Štefana Krčméryho a Milana Rastislava Štefánika, pričom sedí v miestnosti, ktorá je zariadená ako bližšie neurčená centrála či pobočka Verejnosti proti násiliu. Pracovňa je oblepená množstvom rôznych plagátov (niektoré majú znak VPN), husto popísanými hárkami kancelárskeho papiera, výstrižkami, fotografiami atď., pod nimi je niekoľko veľkých plagátov s portrétom M. R. Štefánika ako generála francúzskej armády. Hrané vstupy mladého muža sa prelínajú s dokumentárnymi zábermi z priebehu Nežnej revolúcie v Bratislave a striedajú sa s recitáciou básní v podaní Martina Hubu. Najčastejšími zábermi sú pohľady na demonštrujúcich ľudí na Námestí SNP v Bratislave a na hlavných protagonistov Nežnej revolúcie vystupujúcich na tribúne. Dokument je umelec-ky tvarovaný aj z hľadiska hudobnej zložky.

Poslednou umelecky zameranou reláciou je chvíľka poézie *Milan Rastislav Štefánik* (režia Helena Čenková, premiéra 4. 5. 1996), v ktorej básne Štefana Krčméryho dedikované Štefánikovej pamiatke prednáša herečka a recitátorka Eva Kristínová. Snímka vo vizuálnej zložke pracuje so symbolmi: básne sú recitované na fialovom pozadí ozdobenom suchými konármi, v závere relácie vidíme zábery na Bradlo a letiaceho orla.

Milanovi Rastislavovi Štefánikovi a okolnostiam havárie jeho lietadla (vrátane hypotézy o možnom zostrelení) bola venovaná aj jedna z častí relácie *Historický kalendár* (režia Ľubomír Mlynárik, premiéra 2. 5. 1999), ktorá reflektuje výročia významných osobností.

V archíve Slovenského filmového ústavu nájdeme minimum dokumentárnych filmov, ktoré sa venujú iba osobnosti M. R. Štefánika. Väčšina z dvadsiatky dokumentov, v ktorých sa táto osobnosť spomína, je tematizovaná širšie. Ide napr. o filmy *Odkazy minulosti* (režia Vladimír Zimmer, 1948), *Vznik ČSR* (režia Igor Dobiš, 1990) či *Sonda. 4/1990, Stratené dejiny?* (režia Rudolf Ferko, 1990). Náučný film *Odkazy minulosti* je prehliadkou expozície vo vtedajšom Historickom a národopisnom múzeu v Martine¹¹, venovanej predmetom, ktoré si Štefánik priviezol zo svojich ciest. A hoci komentár interpretuje herec Ladislav Chudík, nepoužíva žiadne dramatické a herecké prostriedky na ozvláštnenie filmu, jeho dej komentuje s kultivovanou vecnosťou. V dokumentárnom filme *Vznik ČSR*, ktorý je adresovaný žiakom stredných škôl, sa v rámci základných informácií súvisiacich s jeho určením nachádza aj časť zameraná

sochu, ktorá stála na dnešnom Námestí Ľ. Štúra v Bratislave, v roku 1921 zbúrali rozhnevani československí legionári. Na rozkaz samotného Adolfa Hitlera boli počas 2. svetovej vojny postupne pri soche zničené znaky československej štátnosti ako lev, pylón atď. Pozri MANIAČEK, Ján. *Posol hviezdnych dialáv. 1. časť. Osudy pamätníkov Milana Rastislava Štefánika na Slovensku*. Brezová pod Bradlom : Spoločnosť Milana Rastislava Štefánika, 2012, s. 23 – 24. ISBN 978-80-971162-2-4. V roku 1938, po Prvej viedenskej arbitráži, keď boli Košice pripojené k Maďarsku, ustupujúce československé vojsko odinštalovalo sochu, ktorá stála na dnešnej Hlavnej ulici v Košiciach. Predstavovala generála Štefánika v uniforme, so zvitkom diplomatickej listiny v pravej ruke. Socha bola odhalená v roku 1929, po oslobodení Košíc bola znovu nainštalovaná, a napokon odstránená a roztavená v roku 1958. Pozri Pamätník generála M. R. Štefánika (odstránený) – Hlavná ulica. Dostupné na <http://www.cassovia.sk/pamatniky/stefanik.php3> [cit. 14. 12. 2016].

¹⁰ V archíve RTVS je označený „typ: dramatika“.

¹¹ Dnes Slovenské národné múzeum, Etnografické múzeum Martin.

na osobnosť M. R. Štefánika. Zároveň je jediným dokumentom, kde je možné identifikovať Štefánika v dvoch autentických záberoch. Prvý je z obdobia jeho pôsobenia v légiách v Rusku, druhý z obdobia uzatvárania mierovej dohody v Ríme v roku 1918.¹² Komentár sa však ani pri jednom z nich nevenuje tomu, čo vidíme. Interpretom komentára je Peter Rúfus, ktorý, podobne ako Ladislav Chudík, realizuje rozprávanie vecne. Film *Sonda. 4/1990, Stratené dejiny?* sa venuje problematike skresľovania našich novodobých dejín, a to pri príležitosti tlače nových učebníc dejepisu.¹³ Medzi osobnosťami, o ktorých sa vo filme hovorí, patrí aj M. R. Štefánik.

Prvý zachovaný dokumentárny film v archíve Slovenského filmového ústavu, ktorý je samostatne venovaný iba osobnosti M. R. Štefánika, pochádza z obdobia vojnovnej Slovenskej republiky. Má názov *4. máj* (réžia Viliam Kišš, 1944) a ide o nemý film¹⁴ životopisného charakteru. Nájdeme v ňom filmové zábery a fotografie zo Štefánikovho rodiska, z pracovne jeho bytu v Paríži, z ciest po Európe i po exotických krajinách, z obdobia vojny, aj záznamy týkajúce sa jeho posledného letu a zábery na Bradlo.

Väčšina ďalších snímok sú krátke filmy, niekedy iba niekoľko minútové či sekundové filmové šoty, ktoré sa venujú Štefánikovi pri rôznych príležitostiach. Najčastejšie sa týkajú spomienkových slávností na Bradle pri výročiach jeho úmrtia (*Štefánikove oslavy na Bradle*, 1942; *Učtenie pamiatky generála Milana Rastislava Štefánika*, 1946), hovoria o otvorení bratislavského mostu nesúceho Štefánikovo meno (*Most generála Štefánika v Bratislave slávnostne otvorený*, 1946), prípadne zachytávajú akcie organizované na Štefánikovu počesť (*Štefánikov týždeň československého bratstva*, 1947).

K dlhším šotom, ktoré obsahujú aj prvok inscenovanosti, patrí snímka s názvom *Znovuzrodenie M. R. Štefánika* (v rámci *Kinožurnálu 20/1990*, dĺžka 9 min., 1990). Vznikla pri príležitosti 71. výročia Štefánikovho úmrtia a obsahuje aj zábery na vtedajších štátnikov, napr. prezidenta Václava Havla, politikov Alexandra Dubčeka, Mariána Čalfu a i., ktorí sa prišli pokloniť k mohyle na Bradle. Dokument je ladený vecne. Komentátor sprievodný text interpretuje síce kultivovane, ale v rýchlejšom tempe než to býva pri komentároch tohto typu zvykom. Časť, ktorá sa zaoberá haváriou Štefánikovho lietadla, je inscenovaná: kamera imituje rotovanie lietadla vo vzduchu a jeho prudký let smerom k zemi.

V najširšej miere sa osobnosťou M. R. Štefánika zaoberá dokumentárny film *Večnosť v sekundách života* (réžia Štefan Kamenický, 1991) o troch Štefánikových cestách do Ruska. Obsahuje rad viac či menej známych fotografií z jeho života a vo veľkej miere využíva rôzne autentické dobové zábery, ktoré súvisia s preberanými témami a slúžia atmosférotvornej funkcii. Pomerne často sa využívajú súčasné zábery na reálie, v ktorých sa Štefánik počas života pohyboval. Film obsahuje aj fotografie Štefánika v čase rokovaní v Ríme, komentár je však omnoho viac vzdialený samotnej udalosti než v predchádzajúcom spomínanom filme. *Večnosť v sekundách života* pracuje aj s jednoduchými dramatizačnými prostriedkami. Spočívajú v tom, že herec Peter Rúfus číta časti zo Štefánikových listov s emotívnejším nádychom než ostatné texty,

¹² Za pomoc pri identifikácii záberov ďakujem Pavlovi Kanisovi.

¹³ Podľa anotácie z archívu Slovenského filmového ústavu.

¹⁴ Učteli k filmu pravdepodobne dostávali tlačný materiál, ktorý mali využiť pri jeho komentovaní a vysvetľovaní témy. Túto informáciu získala autorka štúdie na základe osobnej komunikácie s pracovníkom archívu Slovenského filmového ústavu v Bratislave Richardom Kováčikom.

akoby bol interpretom dramatickej postavy. Rúfusovmu hlasu patrí i záver filmu – list adresovaný Giuliane Benzoni, ktorý jej Štefánik napísal pred posledným letom. Druhým komentátorom je neherec Milan Laca. Ten, na rozdiel od Rúfusa, interpretuje svoje časti komentátorsky vecne.

V roku 2010 mal v RTVS premiéru prvý zo štyroch hodinových dielov dokumentárneho filmu *Štefánik. Príbeh hrdinu. VLAST'* z produkcie súkromnej spoločnosti Kanimex, s. r. o. Bratislava. V roku 2011 bol uvedený druhý diel s názvom *Štefánik. Príbeh hrdinu. POROBA*.¹⁵ Ich autorom, scenáristom a režisérom je Pavol Kanis. V oboch dieloch je použité množstvo menej známych či doteraz nepublikovaných autentických fotografií a dobových archíválií, a tiež veľa dobových i súčasných filmových záberov s faktografickou či atmosférotvornou funkciou. Prevláda úsilie predstaviť M. R. Štefánika čo najviac vecne, na základe hĺbkovej analýzy dôležitých udalostí jeho života. Prvý diel obsahuje napríklad 3D animáciu posledného Štefánikovho letu, ktorá vychádza z veľmi podrobnej rekonštrukcie skutočných letových vlastností lietadla Caproni Ca.33, či dôsledne zobrazené udalosti späté s jeho pohrebom i stavbou mohyly na Bradle. Druhý diel je venovaný historickým súvislostiam, ktoré sú potrebné pre pochopenie Štefánikovho života. V oboch dieloch účinkujú herci – buď v pozícii komentátorov (napr. Leopold Haverl), alebo ako interpreti niektorých postáv. Rolu Milana Rastislava Štefánika stvárňuje Peter Cmórik, Jozefa Miloslava Hurbana Juraj Haruštiak, Pavla Štefánika Juraj Slezáček, Edvarda Beneša Alois Dittrich, Tomáša G. Masaryka Karel Dvořák atď. Filmy využívajú aj viacero dobových piesní, napr. *Našiel som si..., Hoj, zem drahá, Hej Slováci!, Hor sa Slovák! Bije zvon slobody*, prípadne náboženské piesne.

Slovenská rozhlasová tvorba

V porovnaní s filmovou a televíznou tvorbou venovanou Milanovi Rastislavovi Štefánikovi je situácia v oblasti rozhlasovej tvorby výrazne lepšia. Týka sa to nielen umeleckých foriem či žánrov, ale aj tematického rozsahu. Takmer každá z relácií sa zameriava na inú časť či kontextovú rovinu Štefánikovho života. V celkovom počte 32 rozhlasových programov uchovaných v archíve RTVS nájdeme inscenácie rozhlasových hier, dramatické, dokumentárne, spomienkové a umelecko-publicistické pásma, dokumentárne relácie, reportáže, fičre, záznamy, rozhovory i čítania z historických próz.¹⁶

Prvou rozhlasovou inscenáciou venovanou Milanovi Rastislavovi Štefánikovi je hra pre deti a mládež Jozefa Repku s názvom *Oči plné hviezd* (réžia Pavel Gejdoš, premiéra 24. 6. 2000). Má životopisný charakter a je zameraná na Štefánikovo detstvo a dozrievanie počas štúdií, keď si hľadal – a aj našiel – profesionálne zakotvenie. Jednou z najdramatickejších situácií je časť, ktorá sa týka jeho štúdia na gymnázium v Šoproni. Počas neho zažil veľa príkorie, keď mu maďarskí spolužiaci nadávali do panslávov, thótov, buntošov. Odpor voči nemu vyvrcholil snahou zhodiť ho cez zábradlie schodiska školy, pretože nechcel prevolávať na slávu Lajosa Kossutha. V do-

¹⁵ Ďalšie pripravované časti majú názov *Štefánik. Príbeh hrdinu. SLOBODA* a *Štefánik. Príbeh hrdinu. VLAST'*. K týmto dielom má ešte pribudnúť 30-minútový film o ich vzniku.

¹⁶ Rozhovorom, čítaniam z historických próz a pod. sa nebudeme venovať, keďže rozhovory neobsahujú žiadne umelecké prostriedky, v ďalších typoch relácií sa využíva iba kultivovaná interpretácia hercami.

končení skutku zabránil spolužiakom príchod pedagóga. Rozhlasová inscenácia sa končí študentskou hymnou *Gaudeamus Igitur* a slávnostným udelením diplomu na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe, ktorý získal za dizertáciu o novej hviezde v súhvezdí Cassiopea. Hra bohato využíva úryvky z korešpondencie Štefánika s rodičmi i ďalšie memoárové texty, ktoré sú buď čítané, alebo majú formu monológov, prípadne častí prehovorov postáv v dialógoch. V hre sa neskrývajú problémy či konflikty Štefánika s rodičmi. Otec (Ivan Romančík) ho varuje pred odnárodnením, matka (Olga Šalagová) mu zase vyčíta pýchu a neústupčivosť, pretože nechce študovať za inžiniera. Postavu Štefánika stvárnil Martin Mňahončák, ktorý ho interpretuje s mladíckou vášnivosťou a so zmyslom pre zápalitosť boja. Postava jeho starej mamy – Babenky (Viera Strnisková) – má lyrizujúci charakter. Od malička rozpráva Štefánikovi o hviezdach ako o mŕtvych predkoch a týmto zosobňovaním vedie vnuka k láske k nim.

„BABENKA: (V echu.) Vidiš, ako žmurkajú, Milanko? To ľudia, čo sa už pomínuli, pozerajú na nás z večnej strany. Pohládzajú nás. Tam je tvoj dedko, druhá babenka, moja mamenka, aj moji bratia Vilko a Ľudko... Prizri sa im, Milanko, aké sú tie dve jasne! Čím krajšie žili, tým prenikavejšie svietia. Keď budeš ako oni, aj tvoja hviezdička sa raz rozžiari každým večerom.“¹⁷

Aj ďalšia z hier uvedených v RTVS, *Meteor padá do neba* od Antona Hykisch (réžia Vladimír Rusko, premiéra 20. 2. 2003), má životopisný charakter. Podobne ako Repka v hre *Oči plné hviezd*, aj Hykisch pracuje s autentickými memoárovými textami vo funkcii dialógov alebo monológov. Spomedzi všetkých hier o Štefánikovi, táto v najväčšej miere využíva umelecké prostriedky a má romantizujúco-symbolický charakter. Predovšetkým vďaka tomu, že tri postavy, ktoré sú bez bližšieho osobnostného určenia pomenované Žena 1, Žena 2 a Žena 3, interpretujú počas deja veľkú škálu žien, ktoré rozhodujúcou mierou vstúpili do Štefánikovho života, či už ako snúbenice, priateľky, známe alebo mecenášky. Hra sa sústreďuje najmä na obdobie Štefánikovho študentského a politického pôsobenia v Paríži a končí sa jeho úmrtím. Rozvíja sa v nej aj otázka viery v Boha a jeho existencie ako takej, pretože – slovami M. R. Štefánika – sa mu vzdáva aj vďaka jeho vedeckým poznatkom. Postava Štefánika si v tejto súvislosti kladie zásadné otázky: v duchu Shakespearovho *Hamleta*¹⁸ sa pýta, či Boh je alebo nie je. Na túto tému vedie Štefánik aj rozhovor s otcom.¹⁹ Ten ho dokonca za slová o tom, že mu Boh nechýba, pretože ho v prírodných faktoch nenachádza, vyhodí z domu, neskôr mu však odpúšťa.

Nasledujúca ukážka demonštruje hĺbku konfliktov medzi Štefánikom a otcom, a tiež šírku i dosah ich diskusií:

„OTEC: V deň Pánov si odmietol prísť na služby Božie. Tu vo svojom rodisku.

ŠTEFÁNIK: Nevládzem sa pretvarovať.

OTEC: Tá Praha! Tešili sme sa s matkou z každého tvojho listu, z každej zdolanej skúšky. Vieš, koľko obetí nás stojí tvoje štúdium.

ŠTEFÁNIK: Nehnevajte sa, apenko. Dnes sme s kamarátom strávili krásne predpoludnie prechádzkou na Bradlo. Či ste nevravievali, že príroda je veľkým chrámom Božím? Mám srdce plné radosti a pokoja.

¹⁷ REPKA, Jozef. *Oči plné hviezd*. (Hra pre deti). Bratislava : Slovenský rozhlas, 2000, s. 4.

¹⁸ Hry Williama Shakespeara Štefánik intenzívne čítal v období vysokoškolských štúdií.

¹⁹ Pavol Štefánik pôsobil ako evanjelický kňaz v Košariskách.

OTEC: Naozaj ti nechýba slovo Božie? Vrucny spev zdedený cez pokolenia, moji veriaci... naši...? Pre koho to všetko robím... robíme? Pre našich, pre Slovákov, aby sme nezahynuli, prežili a zdvihli sa. Som sluhom veriacich ľudí. (...) Prelisťoval som Masarykov Čas! Viem, koľko pobláznených študentov demonštrovalo za Masaryka. (...) Prečo urážate našu elitu v Martine? (...) Či nie je Svetozár Hurban Vajanský synom bojovníka na národ? Neodsedel si nedávno v maďarskej base rok za jediný článok? (...)

ŠTEFÁNÍK: Takže toto všetko sú moje hriechy? Ničomu nerozumiete, apenko. Nič nechcete vidieť. Ak je tak, poviem vám teda tiež do očí: Neverím v akúsi trojjednosť Boha. Prečo by Kristus mal byť Bohom? Historický Kristus, to bol veľký človek, prorok, askéta, posol lásky a milosrdenstva. Ako Budha, Konfucius, Lao Ce či hoci aj Mohamed.²⁰

Zatiaľ poslednou zrealizovanou hrou o Milanovi Rastislavovi Štefánikovi je *Meteor* od Mojmirá Grolla (réžia Pavel Gejdoš, premiéra 28. 4. 2005). Ide o životopisnú hru panoramatického charakteru s faktografickým zameraním, napísanú takmer iba v dialógoch. Zaoberá sa najmä obdobím vzniku prvej Československej republiky a mapuje s tým späť udalosti. Maximálna snaha o dokumentárnosť a autenticnosť výrazu sa prejavuje i v tom, že na začiatku opisu dôležitej udalosti zaznie presný dátum jej uskutočnenia. Týmto spôsobom sa poslucháč ocitá napríklad v severnom Taliansku dňa 29. apríla 1919. Kolega Šeba varuje Štefánika pred nekvalitou talianskych strojov Caproni, on však veľmi túži ísť domov, aj napriek možnému nebezpečenstvu. Postavu Štefánika interpretuje Marcel Ochránek, ktorý ho vykresľuje ako temperamentného, zápalistého a rozhodného človeka.

„ŠEBA: Pán generál, rozmyslite si to, prosím. Talianske lietadlá vyrobili narychlo, v poslednej dobe mali veľa havárií. Sú to najhoršie lietadlá poslednej doby.

ŠTEFÁNÍK: Už je neskoro, chlapče. V Udine ma čaká Caproni a najlepšia posádka, ktorú Taliani majú. Poďme k autu... Vysadím Vás v Padove. Pridete za mnou vlakom, len čo budete môcť. Budeme doma robiť poriadky!“²¹

Najstaršou rozhlasovou reláciou je nahrávka *Spomienky na Milana Rastislava Štefánika* (1938), v ktorej na Štefánika spomína jeho brat Ladislav. Spomienky sa týkajú nielen detstva a mladosti, ale aj obdobia Štefánikových štúdií, pobytu v Paríži či inde, a sú venované i statusu Štefánika v rodine. Citácie častí z tejto nahrávky pomerne často nachádzame aj v iných rozhlasových dokumentoch.

Druhou najstaršou uchovanou reláciou je publicisticko-politické dokumentárne pásmo Štefana Štvrteckého *Cesty* (réžia Silvia Letková, 1969). Jeho základom je rozhovor redaktora Jána Chovanca s historikom Štefanom Štvrteckým, ktorý je veľmi vecne zameraný na základné životopisné fakty a udalosti zo Štefánikovho života. V súlade so slovami Františka Xaviera Šaldu, ktoré napísal po Štefánikovom tragickom skone v roku 1919, sa o ňom v relácii uvažuje ako o vedcovi, ktorý poznal vedu pre život a pre človeka.

Dokumentárne pásmo *Odkazy* od autora Štefana Dubčeka (réžia Jaro Rihák, premiéra 30. 4. 1989) má predovšetkým informatívnu a vzdelávaciu funkciu. V úvode sa redaktor pýta študenta strednej školy, aké má informácie o Milanovi Rastislavovi

²⁰ HYKISCH, Anton. *Meteor padá do neba*. (Pôvodná rozhlasová hra). Bratislava : Slovenský rozhlas, 2003, s. 13 – 13.

²¹ GROLL, Mojmir. *Meteor*. (Pôvodná rozhlasová hra). Bratislava : Slovenský rozhlas, 2005, s. 44.

Štefánikovi. Študentova odpoveď, že sa o ňom v škole učili len málo, je dôvodom pre zaradenie základných životopisných informácií o Štefánikovej osobnosti. Relácia kombinuje autentické spomienky Štefánikových súčasníkov, rodiny (atď.) s faktografickými údajmi z jeho života a zo života užšej i širšej rodiny, vrátane starých a prastarých rodičov. Pozornosť venuje aj vzniku mohyly na Bradle: súčasťou dokumentu je rozprávanie Pavla Jurkoviča, syna architekta mohyly Dušana Jurkoviča. Popri redaktorovi sú interpretmi komentárov herci Ida Rapačová a Vlado Müller, ktorí reproduktujú najmä spomienkové (memoárové) a životopisné texty, rozhovory, ankety a pod.

Dialogicky koncipované umelecko-publicistické pásmo Ivana Lehotského *Milan Rastislav Štefánik* (réžia Igor Hrabinský, premiéra 17. 8. 1990) je orientované na detstvo, mladosť a obdobie štúdií M. R. Štefánika. Približuje tiež jeho postavenie v rodine, a to jednak pomerne frekventovaným využívaním ukážok z nahrávky spomienok brata Ladislava Štefánika z roku 1938, ale tiež cez spomienky jeho krstného otca Štefana Fajnora (interpretuje ho Jozef Šándor). Zároveň je Štefánik charakterizovaný aj prostredníctvom spomienok rôznych osobností, s ktorými sa stretol za svojho života: Františka Xavera Šaldu, Otakara Březinu a i. Postavu Štefánika ako dieťaťa či študenta interpretuje herec Ľubo Roman, ktorý jej dáva pomerne realisticko-neutrálny výraz.

Dramatické pásmo Stanislava Bajaníka *Podobizne – Milan Rastislav Štefánik – politik* (réžia Štefan Mandžár, premiéra 2. 12. 1991) pozostáva z viacerých tematických celkov, v ktorých sa zdôrazňuje napr. spätosť M. R. Štefánika s rodným Slovenskom, pričom sa poukazuje na prednosť dávajú ľaske k vlasti a národu pred láskou k Giuliane Benzoni. Celky pozostávajú z dialogických aj monologických častí. Monologicky sú riešené napríklad prehovory postavy Štefánika formou čítania autentických listov, v ktorých opisuje svoj život v Paríži, vzťah k astronómii, problémy s verbovaním vojakov v Amerike, lásku k Benzoniovej, ale tiež spomienky Františka Xavera Šaldu na Štefánika. Dialogické časti majú podobu emotívne ladených rozhovorov, napríklad medzi Štefánikom a jeho spolužiakmi na vysokej škole. Poslucháč v nich dostáva informáciu o chudobe mladého Štefánika, o jeho veľkom zápale pre štúdium či o stretnutí s Tomášom G. Masarykom v nemocnici. Pásmo obsahuje aj rekonštrukciu ceremoniálu, počas ktorého premiér talianskej vlády Vittorio Orlando odovzdal do rúk M. R. Štefánika zástavy československých légii. Postavu Štefánika interpretuje Ján Kroner a je tvarovaná s vedomím dôležitosti jeho predsavzatí. Len v poslednom tematickom celku, ktorý sa týka Štefánikovho vzťahu k Giuliane Benzoni, číta list napísaný Benzoniovej krátko pred odletom na Slovensko v roku 1919 herec Ľubo Roman.

Dokumentárna relácia Pavla Gabriša *Slovo pre veriach i neveriach – Orlí let* (réžia Pavel Gabriš, premiéra 2. 5. 1999) je venovaná 80. výročiu úmrtia M. R. Štefánika. Ide o zaujímavú kompozíciu, reportážnou formou mapujúcu akt slávnostného uvedenia hry Jána Soloviča *Bez čiernej skrinky*. Redaktora pozval na podujatie evanjelický farár Miroslav Hvozďár z Vrbovíc.²² Relácia prináša ukážky z rozprávania Soloviča o vzniku hry, aj ukážky z jej autorského čítania.

²² Uskutočnilo sa 28. 3. 1999 v Dome kultúry vo Vrboviciach.

Dokumentárne pásmo Jána Bábika *Dúchanie do pahrieb* (réžia Hana Makovická-Hajdová, premiéra 4. 6. 2000)²³ má taktiež životopisný a panoramatický charakter, dôraz sa kladie na faktografiu a vecnosť výrazu. Osobitne sa zdôrazňuje spätosť Štefánika s veľkými národoveckými činmi členov jeho predkov.²⁴ V pásme sa recitujú básne na Štefánikovu počesť, číta sa z próz, ktoré boli o ňom napísané. Pásmo sa od iných podobných relácií najvýraznejšie odlišuje v tom, že sa venuje aj reflexii Štefánikovej osobnosti po tragickom skone. A to nielen stavbe mohyly na Bradle, ako väčšina iných dokumentov, ale aj histórii písania o Štefánikovi či vymazávaniu jeho osobnosti z našej kultúrnej pamäti. V pásme sa teda neobchádza premenovávanie ulíc, ničenie obrazov a sôch či negatívne zameraná kniha o jeho osobnosti od Ľudovíta Holotíka²⁵ atď. Herci Peter Himič, Beáta Drotárová a Peter Rašev sú využívaní v pozícii komentátorov, recitátor Peter Vilhan interpretuje básnické texty.

Centrom spomienkového pásma Štefana Moravčíka *Volil si zástoj Ikarov* (réžia Jozef Pražmári, premiéra 7. 6. 2000) je korešpondencia Milana Rastislava Štefánika, najmä tá, ktorú viedol s rodičmi. Tí vyjadrujú obavy o synovo zdravie a život, aj túžbu po jeho skorom návrate. Listy sú interpretované s dátumami ich vzniku. Autenticnosť výrazu sa dosahuje i tým, že listy od Štefánikovej „babenky“ interpretuje herečka Katarína Kolníková.

Dokumentárno-umelecké pásmo Margity Ivaničkovej *Osudové lietadlo* (réžia Peter Štrelinger, premiéra 24. 7. 2002) zameriava pozornosť na rekonštrukciu lietadla Caproni skupinou opravárov a konštruktérov v Trenčíne. Obsahuje obsiahle rozhovory s nimi, podrobne popisujúce problémy, ktoré sa vyskytli pri rekonštrukcii, pričom zaznejú detailné informácie o technických parametroch lietadla. Súčasťou lyrickej roviny pásma sú básne, národnobuditeľské piesne a pod. Poetické i prozaické texty (vrátane memoárových) interpretujú herci Peter Sklár, Alfréd Swan a ďalší.

Fíčer Zuzany Križkovej *Posledná misia* (réžia Jozef Pražmári, premiéra 4. 7. 2006) je tematicky zameraný na obdobie Štefánikovho pôsobenia v česko-slovenských légiách v Rusku, pričom sleduje cestu Štefánika do Ruska i späť, v súlade so základnými informáciami o dôvodoch, ktoré ho tam doviedli. Fíčer je zo všetkých spomínaných rozhlasových diel dramaticky najprepracovanejší a najpôsobivejší. Základnú dramatickú líniu predstavuje neustály a zápalistý boj Štefánika nielen o návrat légii z Ruska, ale aj jeho ťažkosti s podlomeným zdravím, pre ktoré nemohol byť aktívny v takej miere, ako si predstavoval. Štefánika, ktorého realisticky, s miernym pátosom stvárňuje herec Dušan Jamrich, celým pásmom v samostatných dialogických vstupoch sprevádza kamarát z detstva Michal (Vlado Černý), ktorý je obyčajným vojakom, legionárom. Štefánikovi sa síce dáva spoznať až v závere príbehu, ich stretnutie je však veľmi emocionálne a dramatické. Smrteľne zraneného Michala vezie Štefánik v nemocničnom vagóne do Európy a neverí, že sa mu nedá pomôcť. Michal mu diktuje list – závet pre milovanú manželku – a je plný vďaky za všetko, čo Štefánik urobil pre neho i pre ostatných legionárov. Po Michalovom skone si chorý,

²³ Relácia má skrátený variant v umelecko-dokumentárnom pásme *Odkazy – Ikar z Košarísk* (premiéra 21. 7. 2000), v ktorom účinkujú aj iní interpreti.

²⁴ Niektorí zo Štefánikových predkov boli hurbanovskými dobrovoľníkmi; jeho stará mama z otcovej strany Ľudovíta Mária Šuleková bola sestrou Viliama Šuleka, popraveného dobrovoľníka.

²⁵ Ide o autora monografie *Štefánikovská legenda a vznik ČSR* (Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1958), v ktorej je Štefánik predstavený ako francúzsky špión a pod.

z vysokých horúčok halucinujúci Štefánik neuvedomuje jeho smrť a blúzni v rodnom nárečí Michala:

„VINCO: Pán generál?

ŠTEFÁNIK (Zasiahnutý.): ... vidíte, píšem...

VINCO: Ale on... on už nedýcha...

ŠTEFÁNIK: Hlúposť! Diktuje mi... nepočujete? Slovo po slove!

VINCO: Pán generál?! Už je tam... hore.

ŠTEFÁNIK: Ticho vojak, vyrušujete!

VINCO: Pán generál! Pán generál! Čo je to s vami?

ŠTEFÁNIK: Pustite... do čerta, chlape, nezavadzajte. Píšem list! Musím ho dopísať.

VINCO: Preboha... chlapi, zavolajte doktora... je mu zle...

ŠTEFÁNIK (Ťažko dýcha.): Nie... nie... musím dopísať... musím... prisahal som... musím...

ZVUK: (Hučanie vzdľahujúceho sa vlaku, tiahly hvizd lokomotívy.)

ŠTEFÁNIK (V horúčkovitom sne.): ... musím, apenko... šak já sem len tu doma, nech som aj na druhom konci sveta, dycky ma to tahá domov... profesor Masaryk? Áno... Človek je kritériom hodnôt... a Boh? Apenko? Kde je Boh? Kde sme to všetci... prečo? Nie, nie, hviezdy sú tiež tajomné, ale... odhaľujú svoje tajomstvá, tým, ktorí sú silní a veria... no Boha som tam nenašiel... a ani človeka. Len... Mišku?! Si to ty? Tak to teba za mnu poslali? Abych sa neodrodil? Né... jak bych mohel. Povedz mojemu apenkovi, že slovenčinu som nezradil... ani svoje hviezdy, ale domov... už poznám miesto, kde je ticho a pokoj... tam ľudia nemajú tajomstvá a hviezdy svietia jasne a čisto. Tam by som chcel mať domov... volá sa to Tahiti... Ta-hi-ti... žiadny boj, žiadne skúšky... žiadni súperi... Michal, Mišku... kam ideš, šak sme sa tak dlho nevidzeli... zostan, prosím... ja... ja už nescem byť hrdzina, už sa nescem hrať, mamenka moja... budeme sa modliť, dobre? Anjeličku, moj strážničku... Nie, už sa nechcem modliť. Apenko! Aj strýco sa modlil a popravili ho. Treba vziať veci do vlastných rúk a keď treba... biť sa! Biť...²⁶

I vďaka tomuto obrazu vyznieva fičér ako výpoveď proti nezmyselnosti vojny, ako protest proti všetkým jej krutostiam a neblahým dôsledkom.

Záver

Každá z analyzovaných televíznych, filmových či rozhlasových relácií zachytávala osobnosť Milana Rastislava Štefánika v dramatickej štruktúre, ktorá obsahuje tradičné, historicky dokázané znaky jeho osobnosti. Rozdiely v jednotlivých zobrazeniach spočívajú iba vo vykreslení Štefánikovej povahy. Aj v závislosti od interpretov jeho osobnosti / postavy je Milan Rastislav Štefánik tvarovaný raz pokojnejšie, inokedy dynamickejšie. Vždy je však predstavovaný ako osobnosť veľkého historického významu – a to nielen pre slovenský a český národ, ale ako významná osobnosť európskeho dosahu.

²⁶ KRIŽKOVÁ, Zuzana. *Posledná misia*. (Rozhlasový feature o M. R. Štefánikovi). [Rukopis.] Bratislava, 2006, s. 17 – 18.

THE FIGURE OF MILAN RASTISLAV ŠTEFÁNIK IN TELEVISION AND RADIO PRODUCTION

Dagmar INŠTITORISOVÁ

This study deals with television and radio artistic, documentary, and investigative programmes whose thematic focus is the historical figure of Milan Rastislav Štefánik. The analysis examines television and radio recordings from the archives of RTVS, the Slovak Film Institute in Bratislava, and two documentary films produced by the company Kanimex. It focuses on the form of their artistic treatment as well as representation of the personality of Štefánik. In its conclusion, the study summarizes findings about the manner of interpretation of his personality in a model of an audio-visual and audial historical figure.

Dagmar Inštitorisová
Katedra masmediálnej komunikácie a reklamy
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa
Dražovská 4
949 74 Nitra
e-mail: dinstitorisova@ukf.sk